

О.Т. Риндзак

**Міграційний та інтеграційний потенціал населення
як важливі фактори розвитку територіальних
міграційних систем**

Уточнено суть і виокремлено складові міграційного потенціалу населення території; виявлено найбільш гострі проблеми, що перешкоджають реалізації інтеграційного потенціалу іммігрантів в Україні; запропоновано основні шляхи усунення цих перешкод.

Ключові слова: міграційний потенціал, міграційний рух, інтеграція, територіальна міграційна система, міграційна політика.

Постановка проблеми. Інтенсивна міжнародна міграція населення стала невід’ємною складовою сучасного глобалізованого світу. Україна, як і більшість держав світу, не залишилась осторонь цих процесів. Так, за даними Світового Банку, наша держава посідає п’яте місце в світі за кількістю населення, що емігрувало з неї, та одинадцяте – за кількістю іммігрантів [2, с. 4]. Межуючи з шістьма європейськими країнами та Російською Федерацією, Україна є важливою транзитною зоною. Її коефіцієнт транзитності найвищий у Європі. Таким чином, Україна відіграє важливу роль у формуванні й розвитку глобальних міграційних систем. Ефективне функціонування таких систем вимагає суттєвого удосконалення державної міграційної політики. Йдеться про два важливих її напрямки: зменшення вимивання найбільш цінного людського потенціалу з території України та формування механізму інтеграції новоприбулих мігрантів в українське суспільство. Все це актуалізує дослідження не тільки реальної, а й потенційної міграційної активності населення України, а також пошук дієвих способів сприяння інтеграції іммігрантів у приймаюче суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки питанням міжнародної міграції населення присвячено багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Вагомі дослідження з даної проблематики представлені іменами вітчизняних науковців: О. Білик, С. Вовканича, О. Грішньої, М. Долішнього, А. Колота, Е. Лібанової, О. Малиновської, В. Онікієнка, С. Пирожкова, У. Садової, Л. Семів та

© О. Т. Риндзак, 2013.

ін. Серед зарубіжних авторів відомими є праці: П. Бурдье, А. Вишневського, А. Волкова, Т. Заславської, В. Мойсеєнка, Є. Фільрозе, А. Сові, Д. Тернера, А. Ягельського. Водночас, слід зауважити, що міграційний потенціал ще не став предметом комплексних розробок українських науковців. Тому, подальшого розвитку та удосконалення потребують як теоретико-методологічні, так і прикладні аспекти досліджень потенційної міграції населення.

Метою запропонованої статті є уточнення суті й виокремлення складових міграційного потенціалу населення території, а також виявлення найбільш гострих проблем, пов'язаних з інтеграцією іммігрантів в Україні.

Виклад основного матеріалу. У контексті розгляду міграційного потенціалу населення, що виступає важливим фактором розвитку територіальних міграційних систем, постає необхідність їх визначення як соціально-економічного простору, котрий об'єднує групи країн чи окремі регіони, пов'язані між собою відносно інтенсивними та стійкими міграційними зв'язками. Очевидно, що основою формування таких систем є міграційна активність населення певних держав чи їх окремих регіонів. Дослідження реальної статистики міграційних рухів не дозволяє повною мірою прогнозувати їх величину та передбачити основні напрямки міграційних потоків та місця концентрації мігрантів, що формують ядра міграційних систем. На наш погляд, цю проблему може частково вирішити всебічне вивчення міграційного потенціалу населення.

Вперше в Україні ґрунтовне дослідження міграційного потенціалу населення у контексті візової політики країн Європейського Союзу було проведено у 2011 році науковцями Донецького інституту соціальних досліджень і політичного аналізу. Зокрема, В. П. Кіпень і М. В. Авксентьев визначають міграційний потенціал як «можливу на певний момент чисельність населення, яка може виїхати з країни проживання за умови збереження значущості і структури виштовхуючих і утримуючих чинників» [2, с. 6]. Його величина, на думку цих вчених, визначається демографічною ємністю і установками на виїзд з держави проживання. На наш погляд, міграційний потенціал першочергово детермінується не стільки установками на виїзд, скільки загальним рівнем мобільності індивіда. Йдеться про соціально-психологічну готовність особистості не тільки до зміни місця проживання, а й до зміни професії, місця роботи, способу життя в цілому. Міграційні установки частіше виникають у мобільних індивідів як похідне від загальної готовності до змін.

Слід зауважити, що наведена вище дефініція міграційного потенціалу несе в своїй основі кількісну ознаку і має практичну спрямованість для обліку даного явища. Проте, вона, на нашу думку, є недостатньо вичерпною для такої багатогранної категорії. Водночас, важливу роль у формуванні основи понятійно-термінологічного апарату дослідження міграційної сфери відіграло визначення міграційного потенціалу як: «граничної кількості та якості запасів самовідтворювальних людських ресурсів регіону-донора (їх праці, інтелекту тощо), які можуть бути акумульовані іншим регіоном-реципієнтом за умови збереження основних функцій регіону-донора як територіальної суспільної системи» [5, с. 39]. Близьким до цього є авторське бачення міграційного потенціалу території як інтегральної сукупності кількісних і якісних характеристик економічно активного населення, яке має високий рівень мобільності і характеризується цілим спектром мотивацій до зміни місця проживання. Відповідно, компонентна структура міграційного потенціалу буде включати три основні складові: соціально-демографічну, економічну та соціально-психологічну (рис. 1).

Соціально-демографічну складову характеризують такі параметри: динаміка відтворення населення, його статеві-вікова структура, стан здоров'я, тип населеного пункту, сімейний стан, структура та склад сім'ї (тут важливу роль відіграє наявність та кількість членів сім'ї, що потребують матеріального утримання чи спеціального догляду). Рівень освіти, професійно-кваліфікаційний рівень та його структура також відіграють роль важливих індикаторів міграційного потенціалу населення території. Економічну складову визначає рівень економічної активності населення, його інноваційність, соціальний статус та соціальний капітал, а також рівень доходів та соціально-економічний стан. Що ж стосується соціально-психологічної компоненти, то вона може бути охарактеризована за допомогою рівня мобільності й міграційних установок населення, його ціннісних орієнтацій, структури потреб та наявності патріотичних почувань. Крім того, важливими детермінантами міграційного потенціалу населення території виступають: його ставлення до соціально-економічної і політичної ситуації в регіоні чи державі загалом, бачення перспективи, а також рівень довіри до основних соціальних інститутів.

Ще одним важливим фактором розвитку територіальних міграційних систем в сучасних умовах, на наш погляд, виступає інтеграційний потенціал мігрантів. Україна, котра традиційно довший час була країною походження емігрантів, в останні роки приймає дедалі більшу кількість

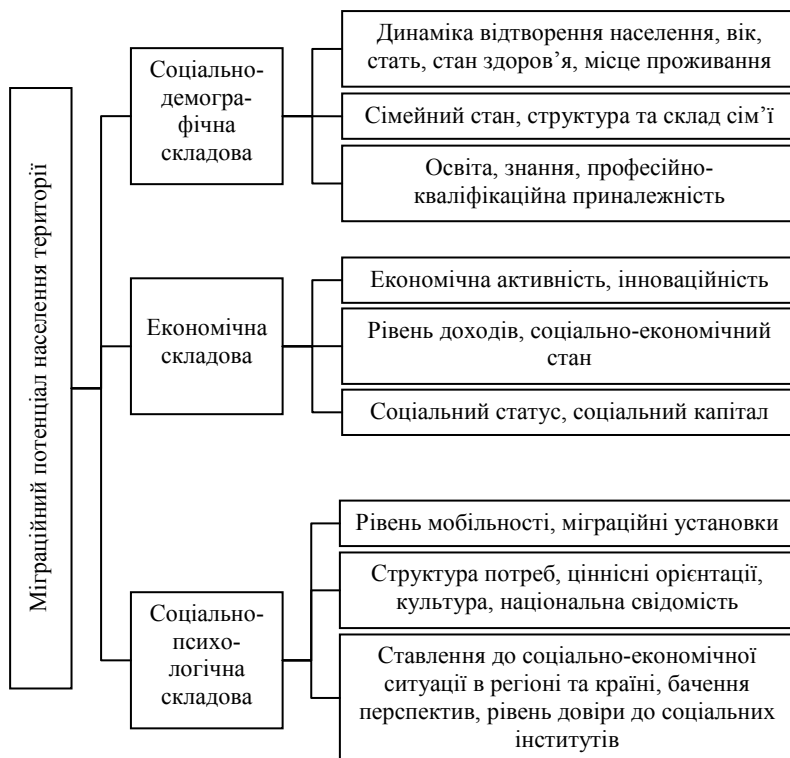

Рис. 1. Складові міграційного потенціалу населення території
(Складено автором)

іммігрантів на своїй території. Як свідчать дані таблиці 1, у 2005 році міграційне сальдо в Україні набуло позитивного значення і становило 4583 осіб, а у 2012 році – вже 61844 осіб. При цьому кількість прибулих до України за 2012 рік перевищила відповідний показник за 2011 рік більше, ніж у два рази, тоді як кількість вибулих майже не змінилася.

На початок 2013 року в Україні було зареєстровано 2609 осіб, визнаних біженцями [4, с. 112]. Загалом, станом на початок 2012 р. на обліку в органах внутрішніх справ перебувало понад 310 тис. іноземців. Найпопулярнішими країнами походження мігрантів є країни колишнього СРСР: Російська Федерація, Молдова, Узбекистан, Білорусь,

Таблиця 1

Міграційний рух населення України у 2002–2012 рр. (зовнішня міграція), осіб

Роки	Число прибулих	Число вибулих	Міграційний приріст / скорочення
2002	42473	76264	-33791
2003	39489	63699	-24210
2004	38567	46182	-7615
2005	39580	34997	4583
2006	44227	29982	14245
2007	46507	29669	16838
2008	37281	22402	14879
2009	32917	19470	13447
2010	30810	14677	16133
2011	31684	14588	17096
2012	76361	14517	61844

* Складено автором на основі даних офіційного сайту Державної служби статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Грузія, Вірменія та Азербайджан. За даними Міністерства освіти і науки України, на початок 2011-2012 навчального року у вищих навчальних закладах України навчалося майже 43 тис. іноземних студентів, при цьому їх чисельність постійно зростає.

За таких умов актуалізуються дослідження проблем входження новоприбулих мігрантів в українське суспільство. У рамках дотримання основних принципів політики інтеграції мігрантів у Європейському Союзі інтеграцію можна визначити як динамічний двосторонній процес взаємного пристосування всіх іммігрантів та мешканців приймаючої країни, результатом якого є забезпечення усім рівних громадянських, соціальних та економічних можливостей. З одного боку, інтеграція означає, що приймаюче суспільство має створити умови для повного залучення мігрантів до економічного, соціального, культурного та політичного життя. З іншого – саме за умов інтеграції (на відміну від асиміляції чи сегрегації) іммігранти сприймають соціально-культурні норми й цінності приймаючого суспільства, зберігаючи при цьому власну національну ідентичність. Дослідження інтеграційного потенціалу населення як важливого фактора розвитку територіальних міграційних систем потребує вивчення як інтеграційних можливостей

новоприбулих іммігрантів, так і здатності до інтеграції громадян України, котрі виїжджають за кордон. Загалом, інтеграційний потенціал іммігрантів залежить від країни їх походження та країни призначення, релігійної приналежності, рівня освіти, соціального статусу та соціально-психологічних особливостей особистості в цілому.

На наш погляд, діагностика ситуації щодо інтеграції мігрантів в Україні серед іншого повинна включати розгляд таких питань: громадянські, політичні й соціально-економічні права мігрантів та система захисту цих прав; ставлення українського суспільства до іноземців та поводження з ними; суб'єктивна оцінка самими іммігрантами рівня своєї інтегрованості. Відповідно, основними індикаторами, що визначають рівень інтеграції можуть стати: можливість навчання та працевлаштування іммігрантів, характер стосунків з місцевим населенням та правоохоронними органами, задоволеність самих мігрантів своїм життям в Україні та бажання робити свій внесок у її розвиток.

Основні права мігрантів закріплено у Конституції України та низці нормативно-правових актів: Законі України «Про імміграцію» (від 07.06.2001 р.), Постанові Кабінету міністрів України «Про правила в'їзду іноземців та осіб без громадянства в Україну, їх виїзду з України і транзитного проїзду через її територію». Протягом 2011 – 2012 років набула чинності низка законів, які регулюють міграційну сферу, зокрема Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (від 22.09.2011 р. №3773-VI) та «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (від 8.07.2011 р. №3671-VI). Важливим кроком у формуванні політики щодо інтеграції мігрантів стало прийняття Концепції державної міграційної політики (від 30.05.2011 р.) та ухвалення «Стратегії з розробки державної політики щодо інтеграції мігрантів в Україні та реінтеграції українських мігрантів на 2011-2015 роки» і Плану заходів щодо інтеграції мігрантів в українське суспільство на 2011 – 2015 роки (від 15.06.2011 р.). Водночас, відсутні чіткі механізми щодо реалізації відповідних правових норм, що породжує ряд проблем у реалізації громадянських соціально-економічних прав мігрантів та зменшує їх інтеграційний потенціал. Коротко зупинимося на найголовніших з них.

Одним з найважливіших способів інтеграції іммігрантів у приймаюче суспільство є їх входження у сферу зайнятості та участь у

системі соціально-трудова відносин. Так, за даними Державної служби зайнятості України, кількість іноземців, які тимчасово працюють в Україні, на початку 2013 року становила 7,5 тис. осіб. Цей показник є досить низьким, особливо у порівнянні з 2009 роком, коли було досягнуто його максимального рівня – 12,4 тис. осіб. Найбільші групи трудових іммігрантів зайняті у таких сферах діяльності, як торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку (21,7%), будівництво (17,5%) та переробна промисловість (17%) [4, с. 112].

Як свідчать соціологічні опитування, іммігранти в Україні скаржаться на відсутність рівного доступу до ринку праці, тому вони змушені працювати неофіційно, в основному у сфері торгівлі чи послуг [3, с. 35]. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку видачі, строку дії та анулювання дозволів на роботу для іноземців та осіб без громадянства» (від 08.04.2009 р.) тільки ускладнила процедуру отримання дозволу на роботу, створила додаткові перешкоди для іноземних громадян у працевлаштуванні.

Позитивне ставлення до національних меншин у приймаючому суспільстві є не тільки запорукою успішної інтеграції іммігрантів, а й надзвичайно важливим чинником розвитку демократії, гуманізму й покращення суспільного клімату загалом. Однак, результати щорічного моніторингу «Українське суспільство», який проводить Інститут соціології НАН України, свідчать про негативні тенденції у сфері сприйняття українськими громадянами іноземців. У зазначеному дослідженні застосовувався інтегральний індекс національної дистанційованості як усереднене значення всіх національностей за винятком українців, росіян та української діаспори. Соціальну дистанцію між національними групами вчені визначають як ступінь віддання переваги представниками однієї національної групи представникам різних національних груп як партнерів у міжособистісному спілкуванні та готовність іти на контакти з представниками конкретних етнічних груп. Так, якщо у 1994 році інтегральний індекс національної дистанційованості за семибальною шкалою Богардуса[□] становив 4,4 бали, то у 2012 році – 5,2 бали [6, с. 578]. При цьому, найбільш толерантне ставлення демонструється до росіян, білорусів та поляків, а крайній ступінь нетерпимості (ксенофобія) найчастіше проявляється до арабів, афганців, циган та чеченців. Таким чином, інтеграційний потенціал іноземців в Україні має ряд суттєвих перешкод щодо свого

примноження і реалізації. Тому актуальною є розробка заходів щодо їх усунення.

Висновки. Отже, дослідження міграційного потенціалу населення території є основою для розробки більш якісних, надійних прогнозів еміграційних процесів. Крім того, важливим є як виявлення факторів, що сприяють нагромадженню міграційного потенціалу, так і його зменшенню. Це дасть змогу розробити своєчасні заходи, здатні припинити вивимання найбільш цінного людського потенціалу з території України.

Якщо міграційна активність населення та його міграційний потенціал має першочергове значення для формування територіальних міграційних систем, то інтеграція новоприбулих мігрантів у приймаюче суспільство забезпечує цілісність таких систем та їх успішний розвиток. Тому надзвичайно важливим є усунення перешкод щодо реалізації інтеграційного потенціалу іммігрантів. Цьому сприятиме вирішення наступних завдань: 1. Підтримка мігрантів у вивченні української мови та ознайомленні з українською культурою як перший і найважливіший крок до інтеграції; 2. Створення сприятливих можливостей доступу іммігрантів до ринку праці, у тому числі через спрощення порядку отримання дозволів на роботу та запровадження програм професійної перепідготовки для мігрантів; 3. Розробка системи житлового, соціального і медичного забезпечення іммігрантів у регіонах їх найбільшого скупчення (Київська, Одеська, Харківська області та АР Крим); 4. Посилення антидискримінаційних заходів, формування толерантного, доброзичливого ставлення до іммігрантів. Розв'язання зазначених проблем полегшить входження іммігрантів в українське суспільство, що в свою чергу сприятиме ефективному використанню їх людського потенціалу.

І насамкінець слід зауважити, що запропоноване в цій статті виділення елементів компонентної структури міграційного потенціалу є досить умовним, оскільки всі вони тісно взаємопов'язані і взаємозалежні один від одного. Однак, таке структурування вбачається необхідним для повноти і багатогранності наукових досліджень міграційного потенціалу в майбутньому. Для того, щоб з'ясувати силу, характер взаємозв'язків та впливів зазначених компонент на інтегровану величину міграційного потенціалу, необхідно побудувати регресійні моделі на основі ґрунтовних емпіричних досліджень, спеціально проведених з цією метою. Саме такі обстеження та побудова

за їх результатами відповідних статистичних моделей і становлять перспективу подальших наукових розробок з даної проблематики.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Кіпень В. П. Міграційний потенціал України в контексті візового режиму з ЄС. Аналітичний звіт / В.П. Кіпень, М. В. Авксентьев. – Донецьк, 2011. – 87 с.
3. Мазука Л. І. Новітні міграційні спільноти в Україні: можливості та проблеми / Л. І. Мазука // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №3. – С. 31–41.
4. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІС, 2013. – 576 с.
5. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України, Інститут регіональних досліджень; наук. ред. У.Я. Садова. – Львів, 2011. – 528 с.
6. Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2012. – 660 с.

Риндзак О.Т. Миграционный и интеграционный потенциал населения как важные факторы развития территориальных миграционных систем.

Уточнена суцність и выделены составляющие миграционного потенциала населения территории; выявлены наиболее острые проблемы, препятствующие реализации интеграционного потенциала иммигрантов в Украине; предложены основные пути устранения этих препятствий.

Ключевые слова: миграционный потенциал, миграционное движение, интеграция, территориальная миграционная система, миграционная политика.

Ryndzak O.T. Migration and Integration Potential of the Population as an Important Factor of Regional Migration Systems.

The definition of population's migration potential is given and its main components are distinguished; main obstacles to realization of integration potential of immigrants in Ukraine are identified; main directions for elimination of these barriers are proposed.

Keywords: migration potential, migration, integration, territorial migration system, immigration policy.